

the source, regulatory framework and historiography, the conditions for transition to general military service are outlined. The recruiting duty on which the Russian army and navy were manned was extremely difficult for the population. This led to a negative attitude towards the army and a reluctance to serve in the army. The introduction of universal service became the final stage of military reform in the empire. Right-bank Ukraine had a number of geopolitical features that were taken into account when reforming. There were a large number of nobility of Polish descent in the region, who were negative about their involvement in military service. Another feature of the region was the presence of a large number of Jewish people, whose needs were not taken into account.

Key words: Right-Bank Ukraine, military reform, recruitment, general military service, Poles, Jews.

Отримано: 2.09.2019

УДК 94(477.43)«18/19»:355.454

В. Б. Стецюк

ПРАВОБЕРЕЖНА УКРАЇНА І РОСІЙСЬКО-ТУРЕЦЬКА ВІЙНА 1877-1878 рр.

У статті проаналізовано вплив російсько-турецької війни 1877-1878 рр. на життя населення Правобережної України. Висвітлено вплив війни на військові частини та з'єднання, дислоковані у правобережних губерніях; показано, що дислоковані на Правобережжі 11-а, 12-а, 32-а, 33-я піхотні та 9-а, 11-а, 12-а кавалерійська дивізії. Охарактеризовано роль регіону в процесі перекидання війська та розгортання російських сил на Балканському театрі бойових дій. Проаналізовано вплив війни на суспільні процеси – активізацію благодійної діяльності, формування системи соціальної допомоги родинам мобілізованих та загиблих воєнків; відзначено, що ці зміни відбувались в умовах нерозбудованості органів місцевого самоврядування (відсутності земських органів, слабкості та обмежених фінансових можливостей міських дум та управ). Відповідно, значну роль у наданні матеріальної допомоги діючій армії, пораненим та скаліченим воєнкам відігравали церковні інституції та органи станового представництва. Крім того, значну допомогу надавали громадські організації, насамперед Товариство піклування про поранених і скалічених воєнків (Товариство Червоного Хреста), Київське Слов'янське благодійне товариство.

Ключові слова: Правобережна Україна, російська армія, російсько-турецька війна 1877-1878 рр., Товариство Червоного Хреста.

Одним з малодосліджених аспектів історії російської військової присутності на території Правобережної України є залучення військових частин, дислокованих у регіоні, до участі у конфліктах, учасником яких виступала Російська імперія. Варто зазначити, що імперські військові конфлікти не могли не торкатись населення Правобережжя (як, власне, й інших українських земель) – уродженці регіону брали участь у завоюванні Кавказу та Середньої Азії, у складі експедиційного корпусу долучались до придушення Іхетунського повстання 1900 р. у Китаї, масово залучались до

бойових дій російсько-японської війни 1904-1905 рр. Однак найбільш відчутним та різноплановим був вплив на життя регіону масштабного збройного конфлікту між Російською та Османською імперіями у 1877-1878 рр. В літературі вплив цього конфлікту на життя Наддніпрянської України висвітлений надзвичайно побіжно [4; 26], тож тема потребує подальшого розкриття.

Першим елементом впливу стали розгортання до штатів воєнного штату та переведення у стан бойової готовності військових частин, дислокованих у Київській, Подільській та Волинській губерніях. Напередодні війни тут дислокувалися чотири піхотних дивізії (кожна у складі чотирьох полків та із приданою артилерійською бригадою) та два дивізії кінноти (кожна в складі чотирьох полків), а також саперна бригада, губернські батальйони, ряд інших частин і підрозділів.

В ході призову вояків запасу восени 1876 – взимку 1877 рр. з Волинської губернії мобілізували 12773 особи, з Київської – 12198 осіб, з Подільської – 18116 осіб [22, с.121]. Більшість мобілізованих були направлені до частин 11-ї, 12-ї, 32-ї, 33-ї піхотних дивізій та інших частин і з'єднань, дислокованих на Правобережжі напередодні війни. Так, до складу 48-го піхотного Одеського полку було направлено з Могилівського повіту Подільської губернії 111 унтер-офіцерів, 60 музикантів, 728 стройових і 53 нестройових рядових, загалом 952 особи. Водночас із Ямпільського повіту Поділля в полк прибули 96 унтер-офіцерів, 28 музикантів, 227 стройових і 37 нестройових рядових, загалом 389 осіб [23, с.82].

Процес мобілізації можна розглянути на прикладі 33-ї артилерійської бригади, яка входила до складу 33-ї піхотної дивізії. В червні місяці 1876 р. бригада проходила практичну стрільбу на полігоні біля Києва. 23 жовтня 1876 р. розпорядженням Київського окружного артилерійського управління за № 8432 було наказано негайно відправити в Київ офіцера для прийому 4-фунтових гармат і всього майна, передбаченого штатом; зброя прибула в батарею 7 листопада [23, с.279-280]. Після отримання 2 листопада телеграми про мобілізацію із бригади негайно були вислані офіцери для прийомом коней на здатні пункти, якими були призначені міста Звенигородка, Васильків, Черкаси і Канів Київської губернії, а також населені пункти Полтавської та Курської губерній [23, с.280]. 13 листопада із м. Васильків прибуло 54 особи і 104 коней [23, с.283]. 24 листопада із Києва прибуло 7 осіб фельдшерських учнів, по одному у кожную батарею і в управління бригади [23, с.283]. З 29 листопада перші шість ешелонів бригади назначено було рух зі станції Черкас через Фастів, Жмеринку і Бірзулу на Кишинів [23, с.285].

Аналогічним чином відбувались мобілізаційні заходи в інших частинах. Наприклад, 3-ю батарею 12-ї артилерійської бригади наказ про мобілізацію військ застав розміщеною на зимових квартирах в містечку Стара Синява Літинського повіту Подільської губернії. Наказ цей був отриманий батареєю 2 листопада 1876 р. о 8 год. ранку, і так як ще з настанням осені очікувалось приведен-

ня військ на військове положення і усі попередні розпорядження уже були зроблені, то згідно складеного плану був негайно відісланий штабс-капітан Пекарський з командою в м. Проскурів за прийомом коней, а батарея розпочала сортування речей та підготовку всього необхідного до зимового походу [23, с.240].

Загалом вже взимку 1876-1877 рр. дислоковані на Правобережжі частини завершили комплектування за штатами воєнного часу і розпочали передислокацію до Бессарабської губернії, а звідти – на територію Об'єднаних князівств Молдови та Валахії (сучасна Румунія).

Організаційні заходи в ході мобілізації носили найрізноманітніший характер. Зокрема, 1 листопада 1876 р. у російській армії було відновлено корпусну ланку управління, ліквідовано в ході створення військових округів у 1860-х рр.; на Правобережжі були сформовані штаби 11-го та 12-го армійського корпусів, яким підпорядковували піхотні та кавалерійські дивізії.

Крім того, із місцевих батальйонів, що діяли у кожному губерньському центрі, були виділені кадри для формування резервних батальйонів. Що стосується самих місцевих батальйонів, то вони були доукомплектовані й розглядались як можливий резерв командування.

Слід зазначити, що близькість Правобережної України до театру бойових дій перетворила регіон в один з головних регіонів концентрації військ для їх подальшого перекидання на територію Румунії й болгарські землі. Цьому сприяло поступове зосередження військ упродовж майже півріччя напередодні війни. Як приклад наведемо дислоковану в Московській губернії 17-у піхотну дивізію. 2 листопада 1876 р., коли було оголошено першу часткову мобілізацію, 66-й піхотний Бутирський полк цієї дивізії був швидко мобілізований і за кілька днів відправлений за лізницею із Тули в м. Старокосянтинів Волинської губернії, де й увійшов до складу діючої армії. У цьому місті полк простояв до оголошення війни Туреччині [24, с.22]. 67-й Тарутинський полк на початку грудня 1876 р. прибув із Москви в м. Кам'янець-Подільський і розмістився спершу в околицях міста, а наприкінці березня 1877 р. зосередився в місті, де і пробув до виступу в похід 12 квітня [24, с.26]. 17-а артилерійська бригада цієї ж дивізії певний час дислокувалась у Меджибожі, дислоковані в якому до війни частини раніше вирушили до Румунії [24, с.11].

Слід відзначити, що передислокації визначались не лише планами бойових дій проти турків. У спогадах генерала І. Поволоцького (у 1877-1878 рр. був офіцером для особливих доручень при командуючому Київським військовим округом) згадано, що після термінового виступу на театр бойових дій військ із Подільської та Волинської губерній у прикордонних районах залишились лише нечисленні місцеві команди. В цей час почали поширюватись чутки, що в Галичині з польської молоді формується загін, який планує 6 серпня під виглядом прочан прибути до Почаївської лаври і захопити її. Як зауважував автор, не відомо,

чи мали ці чутки якісь підстави, однак російське командування поставилось до них цілком серйозно і з військ, що прямували залізницею з території Польщі на Правобережжя, один батальйон направили до Дубна, а звідти на возах – до Почаєва [9, с.963-964].

Загалом процес перекидання військ тривав упродовж усього періоду війни, а після її закінчення аж до 1880 р. тривало повернення військових частин та з'єднань в місця їх постійної дислокації.

У вітчизняній історіографії практично недослідженим залишається питання ставлення до війни та організації матеріальної допомоги. Потрібно зауважити, що російсько-турецька війна стала першим масштабним збройним конфліктом в історії пореформеної Російської імперії. Вона продемонструвала кардинальні зміни у сфері залучення населення до воєн, які вела держава. До здійснення військових реформ 1860-1870-х рр. армія залишалась практично ізольованою від решти суспільства соціальною групою; крім того, дружини та діти солдат також становили окрему категорію населення, не пов'язану (принаймні формально) із селянськими та міщанськими громадами, з яких вони походили. У пореформений час, коли термін військової служби різко скоротили, а сім'ї військовослужбовців строкової служби залишались членами певних місцевих громад. Така система, нормально функціонуючи у мирний час, з початком війни актуалізувала питання надання матеріальної допомоги сім'ям воєнків. Російське законодавство до цієї проблеми підійшло достатньо поверхнево, перекававши допомогу сім'ям мобілізованих (до того ж, не усім, а лише тим, хто зміг довести необхідність такої допомоги) органам міського та земського самоврядування.

Слід також врахувати, що війна, несподівано для військово-політичного керівництва Російської імперії, затягнулася і набула значних масштабів. Довелося неодноразово перекидати додаткові військові контингенти та суттєво збільшити асигнування на війну. За таких умов на перебіг воєнних дій та соціальних процесів суттєво впливали активні громадяни.

Складним і суперечливим залишається питання ставлення до війни певних суспільних та етнічних груп. Варто зазначити, що саме з українського політичного середовища вийшла найвідоміша публіцистична робота з критикою позиції Російської імперії у війні з Туреччиною. М.П. Драгоманов, котрий на цей час проживав у Женеві, опублікував статтю «Турки зовнішні й внутрішні», в якій виступив із жорсткою критикою російської влади. При цьому, однак, він жодним чином не захищав османську владу і її політику щодо християнського населення Балкан, лише наголошував, що політика імперії Романових щодо власних підданих нічим не краща, а в ряді випадків значно більш негуманна [2, с.239]. Можна припустити, що подібний підхід – консолідація довкола ідеї звільнення поневолених народів Балкан безвідносно політичних настроїв та ставлення до державної політики – був домінуючим. Він поєднувався із іншим вагомим чинником – прагненням допомог-

ти землякам, що були мобілізовані до війська, а також членам їх родин. Результатом дії цих чинників стали масштабні кампанії зі збору коштів та інші форми допомоги армії, пораненим і скаліченим воякам, а також сім'ям мобілізованих. У порівнянні із російськими губерніями і навіть губерніями інших частин України на Правобережжі цей процес мав кілька особливостей.

Насамперед, слід відзначити, щодо в регіоні було відсутнє земське самоврядування, на яке покладалась задача допомоги родинам мобілізованих і яке в більшості губерній відіграло провідну роль у зборі коштів на благодійні цілі. Вагомим чинником був низький рівень урбанізації – більшість міст були невеликими та не мали у своєму розпорядженні значних сум. Як результат, лише у кількох містах відбулося виділення коштів міськими думами на ті чи інші пов'язані з війною цілі. Житомирське міське самоврядування пожертвувало у розпорядження імператриці (котра була одним із організаторів допомоги пораненим та скаліченим військовослужбовцям, про що ще буде сказано нижче) 5000 руб. [11, с.47], громада Кам'янця-Подільського виділила 2500 рублів на влаштування і утримання лікарні для поранених [14, с.207], а черкаське міське управління – кошти на утримання двох ліжок у лікарні [11, с.47]. Останній приклад надзвичайно промовистий, оскільки дозволяє оцінити реальні фінансові можливості пересічного повітового центру та його можливості щодо допомоги постраждалим воякам. Можна припустити, що якщо мали місце пожертви інших органів міського самоврядування, то вони, очевидно, також були досить скромними за обсягом.

Відповідно, практично єдиним органом міського самоврядування, що здійснював значні пожертви, стала Київська міська дума. Зокрема, лише у розпорядженні Товариства піклування про поранених і хворих воїнів вона спрямувала 50 тисяч рублів [8, с.56]. Однак цей виняток лише підтверджує загальну тенденцію.

Іншим важливим колективним учасником заходів у сфері допомоги жертвам війни було Товариство піклування про поранених і хворих воїнів, створене у 1867 р. під покровительством імператриці Марії Олександрівни (у 1879 р. офіційно перейменоване в Російське Товариство Червоного Хреста, однак ще до того неодноразово так іменувалося). Згідно зі статутом, його головною метою було «сприяння під час війни військової адміністрації в догляді за пораненими і хворими воїнами і надання їм, у міру засобів своїх, як лікарської, так і будь-якої допомоги» [20, с.425].

Під час російсько-турецької війни товариство взяло на себе наступні функції: постачання госпіталів господарським і медичним майном, розподіл медичного персоналу, формування лєтучих загонів для надання допомоги на перев'язувальних пунктах під час боїв, створення власних (не підпорядкованих військовому відомству) евакуаційних пунктів та лазаретів, організацію транспортів і санітарних поїздів. Окрім заходів безпосередньо на театрі бойових дій під час війни 1877-1878 рр. на кошти Червоного Хреста було влаштовано 238 лазаретів на більш ніж 20 тисяч лі-

жок в межах Російської імперії [3, с.32]. Наприклад, в Києві було створено лазарет Товариства Червоного Хреста на 240 ліжок, для якого військове відомство передало частину саперних бараків на тодішній південно-східній околиці міста [5, с.336].

Для фінансування своєї діяльності місцеві осередки Червоного Хреста також активно збирали кошти. Відомо, що жителі міста Житомира до 12 вересня 1877 р. зібрали на користь Червоного Хреста 54110 крб. [26, с.74]. Важко сказати, починаючи з якого часу була зібрана ця сума – з офіційного початку війни чи з моменту фактичної мобілізації, яка розпочалась на півроку раніше. В будь-якому випадку, можна констатувати досить значні масштаби діяльності організації у правобережних губерніях та активну її підтримку з боку населення.

Загалом можна виділити декілька напрямків матеріальної допомоги. Частина пожертв були зроблені «на санітарні потреби армії» і надійшли у розпорядження медичних структур військового відомства. Так, землевласник містечка Жашкова Таращанського повіту Тульчинський пожертвував 50 рублів, Товариство Скомороського цукрового заводу і фізичні особи, що проживали у Таращанському повіті, – 42 рублі [15, с.151], дворяни-землевласники Бердичівського повіту – 6760 рублів [16, с.199].

В окремих випадках пожертви робилися на конкретні напрямки медичної роботи. Ключовим серед таких напрямків стало виготовлення хініну (в термінології XIX ст. також часто вживалися терміни «хіна», «хінний порошок») – медичного препарату з кори хінного дерева, призначеного для лікування малярії. Центром виготовлення препарату для російської армії став Київ. Професор хімії Київського університету Ф.М. Гарнич-Гарницький (знаний у Києві громадський діяч, який певний час очолював Київське Слов'янське благодійне товариство) університет взяв на себе місію виготовити на приватні пожертви якомога більше хіни. До середини липня 1877 р. Київський комітет з постачання армії хініном відправив на фронт 819 тисяч порцій цього медичного засобу [26, с.74]. На придбання хініну для військ жертвували кошти васильківський повітовий предводитель дворянства Карпов (200 рублів), а також 24 дворян-землевласників Канівського повіту, кожен із яких жертвував від 15 до 600 рублів. Цікаво, що серед жертводавців можна зустріти імена низки громадських активістів (наприклад, Йосипа Монтрезора, батька відомого українського монархіста), а також А. Хомця, масток якого було зруйновано мобілізованими вояками вже в період російсько-японської війни [12, с.391]; крім того, власник містечка Козина, Владислав Монтрезор, пожертвувавши 100 рублів спільно із іншими дворянами, згодом додатково пожертвував ще 1000 рублів [13, с.11]. Дворяни Радомишльського повіту на купівлю хініну жертвували 2000 рублів [13, с.11], а згодом – ще 646 рублів [17, с.207], Уманського – 818 рублів [15, с.151]. Індивідуальні пожертви зробили поміщики Густав Мацевич із Черкаського повіту (50 рублів) та Яків Тарновський із Васильківського повіту (25 руб-

лів) [17, с.207]. Відзначимо, що Гарнич-Гарницький не лише виготовляв хінін; з однією із партій препарату він безпосередньо вирушив на театр бойових дій для передачі військам та налагодження ефективного використання препарату, за що згодом був удостоєний рідкісної для цивільної особи нагороди – ордену святого Володимира 3-го ступеню з мечами (останні слугували ознакою нагороди за бойові заслуги) [1, с.237].

Мали місце передачі коштів у розпорядження центральної влади «на воєнні цілі». Наявні у нашому розпорядженні відомості щодо подібних пожертв не носять цілісного характеру. Зокрема, у тогочасній періодиці зафіксовано кілька великих пожертв – селяни 1-ї ділянки Старокосятинівського повіту передали у розпорядження уряду на воєнні цілі 1006 рублів [10, с.335], окремо 75 рублів пожертвував селянин села Лажева Данилевич [18, с.286]. У Звенигородському повіті кошти уряду пожертвували чиновник, офіцер-підполковник, лікар, поміщик і п'ять дворян (шість осіб – по 20 рублів, троє – по 40 рублів) [12, с.391]. 140 рублів передав у розпорядження уряду барон Штейнгель [19, с.415]. Наведені приклади цікаві тим, що фіксують участь у жертвах представників різних суспільних груп. Водночас вони демонструють, що у Волинській та Подільській губернії найбільшу активність у допомозі армії та постраждалим воякам проявляли представники «податних станів», в той час як дворянство найбільш активно допомагало армії на Київщині. Можна припустити, що дворяни Подільської та Волинської губерній, де серед дворян була вищою частка етнічних поляків, більш стримано ставились до підтримки імперської воєнної кампанії, натомість на Київщині, де етнічна структура дворянського стану була дещо іншою, його представники проявляли більшу активність щодо пожертв. Тенденцію підтверджує і приклад барона Ф. Штейнгеля – показово, що саме цей русифікований аристократ проявив найбільшу активність серед волинських жертводавців. Вказана закономірність також корелюється із іншими видами пожертв, де також можна простежити схожі тенденції.

Ще одним видом пожертв була передача коштів «у відання імператриці». Зокрема, селяни Вінницького і Літинського повітів передали у відання імператриці 2000 рублів [11, с.367], а селяни Чигиринського повіту – 470 рублів [16, с.199]. Для розуміння цієї категорії пожертв необхідно наголосити, що імператриця виступала «августійшим покровителем» цілого ряду благодійних структур, включно із вже згаданим Товариством Червоного Хреста. Тобто, передаючи певні суми у її розпорядження, жертводавці тим самим декларували небажання спрямовувати кошти у розпорядження бюрократичних інституцій.

Окрім грошових, мали місце пожертви певними продуктами – так, селяни Балтського повіту передали армії 235 пудів сухарів [15, с.151], селяни Дедеркальської волості Кременецького повіту – 200 пудів сухарів [16, с.199].

Можна припустити, що мали місце й випадки прямої допомоги військовим частинам, що перебували на території регіону.

Зокрема, відомо, що з 2 листопада 1877 р. до січня 1878 р. у XIII армійський корпус, який в цей час дислокувався у губерніях Правобережжя було передано зібрані жителями Київщини, Волині й Поділля 13501 кожух, 1166 інших предметів одягу, лазаретної білизни на 100 осіб, 128400 порцій хініну, 500 пудів цукру, 500 фунтів чаю, 1000 відер спирту та 5369 крб. [26, с.74]. Практично повсюдною була практика урочистої зустрічі та проводів військових частин, які супроводжувались пригощанням та врученням воякам пам'ятних подарунків (предметів побуту, тютюну тощо). Так, виступ військ із Кам'янця-Подільського в район бойових дій супроводжувався урочистостями за участю губернатора, єпископа та інших офіційних осіб [27, с.274-275].

На окрему увагу заслуговує роль церковних інституцій у наданні допомоги армії. Попри домінуючу у науковій літературі думку про російсько-турецьку війну 1877-1878 рр. як про перший модерний конфлікт Російської імперії, наведені вище приклади чітко демонструють, що чимало державних структур виявились неготовими до викликів до роботи у нових реаліях. Також, як вже було зазначено, не завжди ефективною була робота органів самоврядування. Тому одним із найбільш ефективних та масових механізмів надання допомоги воюючій армії та постраждалим в ході війни військовослужбовцям виявилась така традиційна інституція як церква.

Показово, що Київська єпархія була на третьому місці серед єпархій Російської Православної Церкви (після Московської та Петербурзької) за кількістю зібраних пожертв – всього її ієреями було зібрано 30 907 руб. [28, с.85].

Оскільки обсяг статті не дозволяє розглянути усі форми благодійної діяльності усіх церковних інституцій, зосередимо увагу на Подільській єпархії Російської православної церкви.

Ще восени 1876 р., коли офіційних бойових дій не було, указом Синоду від 24 листопада (1 грудня) всі жіночі монастирі «були запрошені» створити загони сердобольних сестер. Єпископ звернувся до ігумень Вінницького і Немирівського жіночих монастирів, «оголосивши їм Найвищу і Найсвятішу волю Її Імператорської Величності, Благочестивої Государині Імператриці і роз'яснивши їм всю богоугодність і спасительність подвигу служіння пораненим і хворим воїнам». Із Вінницького монастиря вступили десять послушниць, які почали вивчати догляд за хворими у Браїлівській лікарні, де було приготовлено будинок для тимчасового лазарету на 200 осіб. Вінницький монастир приготував пуд корпії, сто бинтів, п'ятнадцять лікарняних халатів та тридцять сорочок. З Немирівського монастиря вступило дев'ять осіб. В монастирі «виявилось в запасі з минулого часу понад два пуди корпії та 1400 аршин бинтів», додатково заготовлювалась ще корпія. Крім того, було виділено приміщення для поранених у Троїцькому монастирі у Кам'янці та у Головчинецькому Преображенському монастирі [6, с.254-256].

В середині березня «Подільських єпархіальних відомостей» було опубліковано «Определение» Святійшого Синоду, котре зак-

ликало єпархiale керівництво сприяти організації в православних монастирях загонів сердобольних братів, навчених надавати першу медичну допомогу хворим та пораненим і доглядати за ними у лазаретах [7, с.183-184]. Щоправда, бажання вступити в загін сердобольних братів виявив лише ієромонах Азарія з Барського чоловічого монастиря [6, с.256].

25 квітня єпископ Феогност закликав духовенство робити пожертви на користь Товариства опіки над пораненими і хворими воїнами, а також закликати до того ж в кінці проповіді віруючих. Зібрані кошти слід було передавати благочинним, котрі мали передавати їх в управління товариства у Кам'янці-Подільському [21, с.202-203].

Загалом, характеризуючи вплив російсько-турецької війни 1877-1878 рр. на життя населення Правобережної України, можна констатувати кілька важливих тенденцій. Регіон став одним з ключових в системі передислокації військових частин на Балканський театр воєнних дій. Крім того, у правобережних губерніях було проведено мобілізацію вояків запасу та два призови молоді призовного віку. Одним з ключових наслідків стала активізація суспільного життя та залучення до матеріальної підтримки діючої армії, поранених і скалічених вояків як традиційних інституцій на кшталт церкви, так і органів міського самоврядування та громадських організацій.

Список використаних джерел

1. Гарнич-Гарницкий Федор Минич // *Русский биографический словарь. Том 5.* Москва, 1916. С. 236-237.
2. Драгоманов М.П. Турки внутренние и внешние // В кн.: *Драгоманов М.П. Вибране.* Київ: Либідь, 1991. С. 234-253.
3. Заметки по вопросам, относящимся к деятельности Общества Красного Креста в минувшую войну 1877-1878 гг. Санкт-Петербург, 1879. 80 с.
4. Копилов А.О., Заводовський А.А. Визволення Болгарії від османського гніту та Україна (до 120-ї річниці російсько-турецької війни) // *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки.* Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський держ. пед. ун-т, 1997. Т. 1(3). С. 96-114.
5. Лазарет общества «Красного креста» в Киеве // *Иллюстрированная хроника войны.* № 42. Приложение к № 454 «Всемирной иллюстрации». С. 336.
6. Об участии духовенства Подольской губернии к облегчению участи страждущих славян Баканского полу острова и больных и раненных воинов русской армии // *Подольские епархиальные ведомости.* 1878. 15 марта (№ 6). Отдел второй, неофициальный. С. 252-264.
7. Определение Святейшего Синода от 3 (15) марта 1877 года об образовании в мужских монастырях отрядов сердобольных братьев // *Подольские епархиальные ведомости.* 1877. 15 мая (№10). С. 183-186.
8. Отчет о приходе и расходе сумм по Главному управлению Общества попечения о раненых и больных воинах, пожертвованных в помощь действующим войскам, по 30 сентября 1877 г. // *Подольские епархиальные ведомости.* 1878. 1 марта (№5). Отдел первый, официальный. С. 55-62.

9. Поволоцкий И. К юбилею Почаевской лавры // *Разведчик*. 1897. №368. С. 963-964.
10. Пожертвования // *Иллюстрированная хроника войны*. № 42. Приложение к № 451 «Всемирной иллюстрации». С. 335.
11. Пожертвования // *Иллюстрированная хроника войны*. № 46. Приложение к № 456 «Всемирной иллюстрации». С. 367.
12. Пожертвования // *Иллюстрированная хроника войны*. № 49. Приложение к № 458 «Всемирной иллюстрации». С. 391.
13. Пожертвования // *Иллюстрированная хроника войны*. № 52. Приложение к № 459 «Всемирной иллюстрации». С. 11.
14. Пожертвования // *Иллюстрированная хроника войны*. № 56. Приложение к № 461 «Всемирной иллюстрации». С. 207.
15. Пожертвования // *Иллюстрированная хроника войны*. № 69. Приложение к № 468 «Всемирной иллюстрации». С. 151.
16. Пожертвования // *Иллюстрированная хроника войны*. № 75. Приложение к № 471 «Всемирной иллюстрации». С. 199.
17. Пожертвования // *Иллюстрированная хроника войны*. № 76. Приложение к № 471 «Всемирной иллюстрации». С. 207.
18. Пожертвования // *Иллюстрированная хроника войны*. № 86. Приложение к № 476 «Всемирной иллюстрации». С. 286.
19. Пожертвования // *Иллюстрированная хроника войны*. № 102. Приложение к № 487 «Всемирной иллюстрации». С. 415.
20. Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. Том 42. Отделение 1. Санкт-Петербург, 1871. № 44519. Высочайше утвержденный Устав состоящего под Высочайшим покровительством Её Императорского Величества Государыни Императрицы Общества и попечения о раненных и больных воинах. С. 424-432.
21. Предложение Его Преосвященства, Преосвященнейшего Феогноста, Епископа Подольского и Брацлавского, данное Подольской духовной консистории 25Апреля за №2732 // *Подольские епархиальные ведомости*. 1877. 1 июня (№11). С. 202-203.
22. Сборник материалов по русско-турецкой войне 1877-1878 гг. на Балканском полуострове. Вып. 11: Мобилизация русской армии и сосредоточение в Бессарабии. Санкт-Петербург, 1898. 268 с.
23. Сборник материалов по русско-турецкой войне 1877-1878 гг. на Балканском полуострове. Вып. 44: Журналы, дневники и очерки военных действий частей XII армейского корпуса. Санкт-Петербург, 1903. 466 с.
24. Сборник материалов по русско-турецкой войне 1877-1878 гг. на Балканском полуострове. Вып. 79: Дневники частей XIV армейского корпуса. Санкт-Петербург, 1910. 225 с.
25. Сборник материалов по русско-турецкой войне 1877-1878 гг. на Балканском полуострове. Вып. 90. Ч. 1: Дневники и журналы военных действий частей 2-й, 3-й и 24-й пехотных дивизий. Санкт-Петербург, 1911. 381 с.
26. Сохань П.С., Жук В.Г. Участь народних мас України у визволенні Болгарії // *Український історичний журнал*. 1978. № 2. С. 66-75.
27. Торжество по случаю выступления из г. Каменца квартировавших в нем войск в пределы Турецкой империи. 23 апреля // *Подольские епархиальные ведомости*. Часть неофициальная 1877. № 10. С. 273-275.
28. Шашин С.И. Вятчане в годы русско-турецкой войны 1877-1878 гг. // *Вятские записки*. № 13. Киров, 2008. С. 85-86.

Правобережная Украина и русско-турецкая война 1877-1878 гг.

В статье проанализировано влияние русско-турецкой войны 1877-1878 гг. На жизнь населения Правобережной Украины. Освещены влияние войны на воинские части и соединения, дислоцированные в правобережных губерниях; показано, что дислоцированные на Правобережье одиннадцатый, двенадцатый, тридцать второй, тридцать третьей пехотные и девятый, одиннадцатый, двенадцатый кавалерийские дивизионы. Охарактеризована роль региона в процессе оприлюднения войска и развертывания российских сил на Балканском театре военных действий. Проанализировано влияние войны на общественные процессы – активизацию благотворительной деятельности, формирование системы социальной помощи семьям мобилизованных и погибших воинов; отмечено, что эти изменения происходили в условиях неустойчивости органов местного самоуправления (отсутствии земских органов, слабости и ограниченных финансовых возможностей городских дум и управ). Соответственно, значительную роль в предоставлении материальной помощи действующей армии, раненым и искалеченным воинам играли церковные институты и органы сословного представительства. Кроме того, значительную помощь оказывали общественные организации, прежде всего Общество попечения о раненых и искалеченных воинов (Общество Красного Креста), Киевское Славянское благотворительное общество.

Ключевые слова: Правобережная Украина, российская армия, русско-турецкая война 1877-1878 гг., Общество Красного Креста.

Vadym Stetsiuk

Right-Bank Ukraine and the Russian-Turkish war 1877-1878

The article analyzes the influence of the Russo-Turkish War of 1877-1878 on the life of the Right Bank Ukraine. The impact of the war on military units and connections stationed in right-bank provinces is highlighted; shown on the Right-bank region are the 11th, 12th, 32nd, 33rd Infantry and 9th, 11th, 12th Cavalry Divisions. The role of the region in the process of transferring troops and deploying Russian forces at the Balkan Theater of Action is described. The influence of the war on social processes is analyzed – activation of charitable activity, formation of social assistance system for families of mobilized and dead soldiers; it was noted that these changes occurred in the conditions of lack of development of local self-government bodies (absence of zemstvo's, weakness and limited financial capacity of city councils and governments). Accordingly, ecclesiastical institutions and organs of representation played a significant role in providing material assistance to the active army, wounded and maimed soldiers. In addition, significant assistance was provided by NGOs, notably the Welfare and Wound Care Society (Red Cross Society), and the Kiev Slavic Charity Society.

Key words: Right-Bank Ukraine, Russian Army, Russian-Turkish War of 1877-1878, Red Cross Society.

Отримано: 10.10.2019